

ԵՐԵՐՈՒՅՔԻ ՏԱՃԱՐ

Գտնվում է Ախուրյանի ծախս ափին, Անիպենդա գյուղի հարևանությամբ: Հայ ճարտարապետության լավագույն այս կոթողը շինված է V դարում կամ ավելի վաղ: Եռանավ բազիլիկ շենք է, ծածկը և սյունասրահները ավերված են, ինչպես և ներսի երեք զույգ մույթերը: Շրջապատում կան ավերված կառույցների հիմնապատեր և լճի հետքեր:

Տաճարի պատերին պահպանված են ընդամենը չորս արձանագրություն, որոնցից երկուսը հրատարակվում են առաջին անգամ¹⁵. թե՛ գրչությամբ, և թե՛ լեզվի առումով դրանք չեն փայլում, բայց կարևոր են բուն իսկ հուշարձանի անվան և վայրի անունների հայտնաբերման տեսանկյունից: Ըստ դրանց՝ վայրը կամ գյուղը կոչվեց Երերույք, իսկ տաճարը կրել է Ս. Կարապետի և Ս. Ստեփանոս Նախավկայի անունները:

Երերույքի հոյակերտ տաճարն անմխիթար ու ավերակ վիճակում է նկարագրում դեռևս XIX դ. տեղագիր, Ս. Էջմիածնի միաբան Հովհաննես եպս. Շահխաթունյանցը. «Միջին ծածկ տաճարին օրոցաձև և անսիւն, այլ խոնարհեալ բոլորովին: Լայնութիւն տաճարին իբրև տասն գազ, նոյնպէս խոնարհեալ են ծածկ գաւթացն և սիւնքն անկեալք և ծածք երկուց արևմտեան աւանդատանցն»¹⁶, իսկ Հ. Ղևոնդ Ալիշանը, տաճարի տեղագրության ու ճարտարապետության վերաբերյալ արված դիտարկումներից զատ, թերևս կրկնելով Շահխաթունյանցին՝ հավաստում է. «Միջոց գեղջս և գետեզերն լի է աւերակօք քարաշէն բնակութեանց, գերեզմանաց և խաչվիմաց, յորս ցանկալի է հետախուզել»¹⁷:

Տաճարի ճարտարապետական ձևերին ու թվագրությանն անդրադարձել է այս ոլորտի խորագիտակ Թ. Թորամանյանը, որի կարծիքով Հայաստանի ամենահին եկեղեցիներից մեկն է Երերույքի տաճարը, որը ավագ խորանին կից երկու սենյակներից զատ, ունի նաև արտաքուստ շրջապատված սյունասրահ: V դարով թվագրելու համար հիմք հանդիսացող նշված հանգամանքից բացի, Թ. Թորամանյանն առանձնացնում է նաև շինության. «...ճարտարապետական զարդաքանդակներու ոճերը, որոնք իբրև նախատիպ ծառայել են 6-րդ և 7-րդ դարերուն կանգնված քանի մը շենքերու»¹⁸: Մեկ այլ առիթով էլ նա նկատում է, որ. «շենքի ներքին ձևը հունական սելլայի կամ բազիլիկի տիպն ունի, որ եթե ոչ նախաքրիստոնեական, գեթ Հայաստանի քրիստոնեության սկզբին հիմնված է, այսինքն մի պարզ սրահ՝ կրոնական արարողությանց հատուկ»¹⁹:

Երերույքի տաճարի շրջակայքում և ներսում տարբեր տարիներին հնագիտական պեղումներ են իրականացվել, որոնցից նշելի են հատկապես հայ-ֆրանսիական արշավախմբի 2009-2015թթ. պեղումները: Հայկական կողմը ղեկավարում են հուշարձանների պահպանման գործակալության Շիրակ-Արագածոտն բաժնի պետ, հնագետ Լարիսա Եգանյանը և Շիրակի երկրագիտական թանգարանի տնօրեն, հնագետ Համազասպ Խաչատրյանը, իսկ ֆրանսիական կողմի արշավախումբը ղեկավարում է Ֆրանսիայի գիտական ուսումնասիրությունների ազգային կենտրոնի (CNRS) միջերկրածովային միջնադարյան հնագիտական լաբորատորիայի և Պրովանսի համալսարանի հայ արվեստի պատմաբան Պատրիկ Դոնաբեդյանը:

15 Այս վիճակն էր, երբ Ս. Բարխուդարյանը կազմում էր սույն պրակը: 2008 թ. հուշարձանի արձանագրությունները հրատարակում է Աշ. Մանուչարյանը, որը վիճագրության բաժնի արշավախմբի կազմում մասնակցել է Ս. Բարխուդարյանի կազմած Շիրակի ձեռագիր պրակի հրատարակության պատրաստման նպատակով՝ 2005 թ. իրականացված դաշտային հավաքչական աշխատանքներին:

16 *Յովհաննէս եպիսկոպոս Շահխաթունեանց*, Ստորագրութիւն Կաթողիկէ Էջմիածնի եւ հինգ գաւառացն Արարատայ, աշխ. *Ա. Տեր-Ստեփանյանի*, Ս. Էջմիածին, 2014, էջ 234:

17 *Ղ. Ալիշան*, Շիրակ, էջ 171:

18 *Թ. Թորամանյան*, Նյութեր հայկական ճարտարապետության պատմության, հ. Ա, Երևան, 2013, էջ 176:

19 Նույն տեղում, էջ 357:

3. ԵՐԵՐՈՒՅՔԻ ՏԱՃԱՐ. քեմից հյուսիս, մույթի վրա, ներքուստ, 9 տող.

Ն
ԵՆՅԱՆՈՒԲԿԱՏԱՆՈՐ
ԵՆԻԺԱՐԱՅԻՆՈՒԴԱՅԻՆ
ԿՆԱՅԻՆՈՒԴԱՅԻՆ
ԿՆԱՅԻՆՈՒԴԱՅԻՆ
ԿՆԱՅԻՆՈՒԴԱՅԻՆ
ԿՆԱՅԻՆՈՒԴԱՅԻՆ
ԿՆԱՅԻՆՈՒԴԱՅԻՆ
ԿՆԱՅԻՆՈՒԴԱՅԻՆ
ԿՆԱՅԻՆՈՒԴԱՅԻՆ

[ԹՎԻՆ] :Ն: (951) / ԵՄ ՅԱԿՈԲ ՔԱՅԱՆԱ,
ՈՐ / ԵԿԻ ՔԱՂԱՔՈՒԴԱՇՏԵ Ի
ԳԻ/ԴԱՔԱՂԱՔԱՅԵՍ ԵՒ ՍՈՒՐԲ /
[ԱՐԹ] ՎԿԱՅԱՐԱՆՍ ԶԱՅՅՍ Ի
ԲԱ/ՐԵԽՈՍՈՒԹԵԱՆ ՃԵՄԱՐԻ/Տ
ՀԱՎԱՏԱՑԵԼՈՑ Ի ՔՍ / ՆՈՐՈՅԳԵՑԻ
ՅԱՆՈՒՆ ԿԱՐ/ԱՊԵՏԻՆ ԵՒ ՆԱԽԱՎԿԱՅԻ:

Հրատ. Mapp, Ереруик, 20.
Աշ. Մանուչարյան, ՀՀՍ, XIV, 287:

Ծանոթ. Հրատարակել է միայն ակադ. Ն. Մառը (ռուսերեն), որը չնկատելով առաջին տողում առկա «ն» թվագիրը՝ վիճաբանել է համարել է անթվական, սակայն, նկատի առնելով Վաղարշապատի՝ Քաղաքապետ անունով հիշատակումը, ինչպես նաև լեզվաբանական անհարթություններն ու այլ պատմական իրողություններ՝ թվագրել է X դարով:

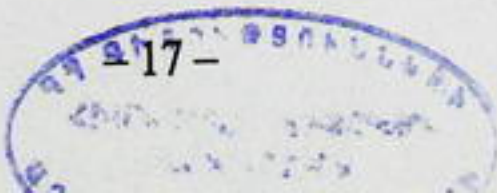
Այն, որ մեր կողմից թվական համարվող «ն» գրից առաջ կամ հետո ԹՎ-թվական բառը գրված չէ և այն չի առնված կետերի մեջ կամ վրան «պատիվ» նշան (հորիզոնական գիծ) դրված չէ, բացատրվում է արձանագրության և՛ լեզվի, և՛ գրչության ցածր որակով:

Վիճաբանություն և, որ Ս. Կարապետի և Ս. Ստեփանոս Նախավկայի անունները կրող տաճարը նորոգվել է 951 թ., Վաղարշապատից ժամանած Հակոբ քահանայի նախաձեռնությամբ կամ միջոցներով:

Աշ. Մանուչարյանի հրատարակության ոչ գրչագրում, ոչ վերծանության մեջ չկա անդրադարձ սկզբի Ն թվական տառին: Թվագրման կապակցությամբ նա գտնում է, որ «հինգերորդ տողի «բարեխոսութեան» և վեցերորդի՝ «հավատացելոց» բառերում «ո» և «վ» տառերի գործածությունը համապատասխանաբար «աւ»-ի և «ւ»-ի փոխարեն հուշում է այն մասին, որ վիճաբան ավելի ուշ շրջանի փորագրություն է»:

4. ԵՐԵՐՈՒՅՔԻ ՏԱՃԱՐ. հարավային պատի արևելյան մուտքի և որմնամույթի արանքում, արտաքուստ, 13 տող.

ԺԱՆՈՒՆ ԱՅԻԹՎ ԱԿԱՆԻՍ
ՆԱԿԱՆՈՒԴԱՅԻՆ
ԿՆԱՅԻՆՈՒԴԱՅԻՆ
ԿՆԱՅԻՆՈՒԴԱՅԻՆ
ԿՆԱՅԻՆՈՒԴԱՅԻՆ
ԿՆԱՅԻՆՈՒԴԱՅԻՆ
ԿՆԱՅԻՆՈՒԴԱՅԻՆ
ԿՆԱՅԻՆՈՒԴԱՅԻՆ
ԿՆԱՅԻՆՈՒԴԱՅԻՆ
ԿՆԱՅԻՆՈՒԴԱՅԻՆ

† ՅԱՆՈՒՆ ԱՅ Ի ԹՎԱԿԱՆԻՍ / :ՆՂԷ: (1028),
 ԵՍ՝ ԲԱՐԷՊԼԱՅՏ ԹԱԳՈՒԻՍ, / ԴՈՒՍՏՐ ԱԲԱՍԱ,
 ՍՍԲԱՏ ՇԱ/ՅԱՆՇԱՅԻ ԿԻՆՍ ԵՒ ԱՇՈՏՈՅ Մ/ԱՐՍ,
 ՈՐ ԱՋԱՏԵՑԻ ԴԵՐԷՐՎԱՑ ԹԱՍՏ/ԱԿԱՍ ՅՈՐԴԷՅ ՅԼՈՅՐԴԻՍ
 ՍՍԲԱՏ ՇԱՅԱՆ/ՇԱՅԱՆԻ, ԴՋՈՒՐԻ ԵՒ ԱՐՔԱԻ
 ԱՐԵԻՇԱՏՈՒ/ԹԵԱՆ ԵՒ ԱՐՇՈՏՈՅ: ԹԷ ՈՔ ԱՅՍ ԳՐՈՂՅՍ /
 ԴԱԿԱՌ ԿԱ՝ ՄԵԾ/ԱՑ ԿԱՍ Ի ՓՈՔՐԱՑ :ՅԺԸ: (318)
 ԴԱՅՐԱՊԵՏԱՐՑ/Ն ՆՋՈՎԵԱԼ Է, ԲՐԱԺԻՆ ԸՆԴ ՅՈՒԴԻԱԻ /
 ԱԼՍՏՈՒԱՅՏԱԿԱՆԻՃ/ԱՐԻՒՆ, ՍԻՄԷՈՆԻ ԿԱՅԱՐԴԻՆ... /
 Յ... Ը... ԴՅՆ...

Չրատ. Շահխաթունյանց, 234-235, Ալիշան, Շիրակ, 171,
 Mapp, Ересьяк, 21, Աշ. Մանուչարյան, ԴԴՄ, XIV, 289:

Ծանոթ. Վերջին երկու տողերը խիստ քայքայված են: Դրատարակիչները թվականը նշել են :ՆՂԷ: (1038):
 Ն. Մառը ներկայացրել է միայն ռուսերեն թարգմանությունը: Թաստակը բերքից գանձվող հարկի քառորդ
 չափն է, որը վճարվել է ձեռնավորներին (ԴԲԲ, հ. 2, էջ 85):

5. ԵՐԵՐՈՒՅՔԻ ՏԱՃԱՐ. հարավային պատի արևելյան մուտքի բարավորից վեր, կամարի տակ,
 արտաքուստ, 3 տող.

ՀԱՅՈՑ ԹՎԱԿԱՆԻՍ / Ի :ՆՂԷ: (1028)
 ԵՆԻ ՅԱՆՈՒՆ ԱՅ ԴՋՈՐ/Ի ԵՒ ԱՆՄԱՅԻ ...:

ԴՅՈՒՆ ԱՅ Ի ԹՎԱԿԱՆԻՍ / :ՆՂԷ: (1028),
 ԵՍ՝ ԲԱՐԷՊԼԱՅՏ ԹԱԳՈՒԻՍ, / ԴՈՒՍՏՐ ԱԲԱՍԱ,
 ՍՍԲԱՏ ՇԱ/ՅԱՆՇԱՅԻ ԿԻՆՍ ԵՒ ԱՇՈՏՈՅ Մ/ԱՐՍ,
 ՈՐ ԱՋԱՏԵՑԻ ԴԵՐԷՐՎԱՑ ԹԱՍՏ/ԱԿԱՍ ՅՈՐԴԷՅ ՅԼՈՅՐԴԻՍ
 ՍՍԲԱՏ ՇԱՅԱՆ/ՇԱՅԱՆԻ, ԴՋՈՒՐԻ ԵՒ ԱՐՔԱԻ
 ԱՐԵԻՇԱՏՈՒ/ԹԵԱՆ ԵՒ ԱՐՇՈՏՈՅ: ԹԷ ՈՔ ԱՅՍ ԳՐՈՂՅՍ /
 ԴԱԿԱՌ ԿԱ՝ ՄԵԾ/ԱՑ ԿԱՍ Ի ՓՈՔՐԱՑ :ՅԺԸ: (318)
 ԴԱՅՐԱՊԵՏԱՐՑ/Ն ՆՋՈՎԵԱԼ Է, ԲՐԱԺԻՆ ԸՆԴ ՅՈՒԴԻԱԻ /
 ԱԼՍՏՈՒԱՅՏԱԿԱՆԻՃ/ԱՐԻՒՆ, ՍԻՄԷՈՆԻ ԿԱՅԱՐԴԻՆ... /
 Յ... Ը... ԴՅՆ...

Չրատ. Աշ. Մանուչարյան, ԴԴՄ, XIV, 291:

Ծանոթ. Գրիչը չի շարունակվել:

6. ԵՐԵՐՈՒՅՔԻ ՏԱՃԱՐ. հյուսիսային պատին, ներքուստ, բեմից հաշված երկրորդ հարթության
 վրա, 3 տող.

† ԵՍ՝ ՄՈՇԵՂ, ՈՐԴԻ ԱԲԼԱՅԱ, ՈՐՔ / ԸՆԹԵՌՆՈՂՅՈՒՅՔ
 ԶԻՍ ՅԱՂՈՒԹՍ ՅԻՇ/ԲԵՍԻՋԻՔ: ԶՈՒԳՆԱՆ ԵՂԵԻ ԶԻՍ ... ԿՐՈՆԱԲՈՐ:

ԴՅՈՒՆ ԱՅ Ի ԹՎԱԿԱՆԻՍ / :ՆՂԷ: (1028),
 ԵՍ՝ ԲԱՐԷՊԼԱՅՏ ԹԱԳՈՒԻՍ, / ԴՈՒՍՏՐ ԱԲԱՍԱ,
 ՍՍԲԱՏ ՇԱ/ՅԱՆՇԱՅԻ ԿԻՆՍ ԵՒ ԱՇՈՏՈՅ Մ/ԱՐՍ,
 ՈՐ ԱՋԱՏԵՑԻ ԴԵՐԷՐՎԱՑ ԹԱՍՏ/ԱԿԱՍ ՅՈՐԴԷՅ ՅԼՈՅՐԴԻՍ
 ՍՍԲԱՏ ՇԱՅԱՆ/ՇԱՅԱՆԻ, ԴՋՈՒՐԻ ԵՒ ԱՐՔԱԻ
 ԱՐԵԻՇԱՏՈՒ/ԹԵԱՆ ԵՒ ԱՐՇՈՏՈՅ: ԹԷ ՈՔ ԱՅՍ ԳՐՈՂՅՍ /
 ԴԱԿԱՌ ԿԱ՝ ՄԵԾ/ԱՑ ԿԱՍ Ի ՓՈՔՐԱՑ :ՅԺԸ: (318)
 ԴԱՅՐԱՊԵՏԱՐՑ/Ն ՆՋՈՎԵԱԼ Է, ԲՐԱԺԻՆ ԸՆԴ ՅՈՒԴԻԱԻ /
 ԱԼՍՏՈՒԱՅՏԱԿԱՆԻՃ/ԱՐԻՒՆ, ՍԻՄԷՈՆԻ ԿԱՅԱՐԴԻՆ... /
 Յ... Ը... ԴՅՆ...

Չրատ. Աշ. Մանուչարյան, ԴԴՄ, XIV, 288:

Ծանոթ. Վերջին նախադասությունն այլ գրչով է և անհասկանալի: Ժամանակով մոտ է նախորդներին:
 Աշ. Մանուչարյանը հնարավոր է գտնում այս Մոշեղի և Դայոց թագուհու եղբայր Մուշեղի նույնացումը,
 դրանով նաև թվագրելով վկայագիրը՝ XI դ. կես:

7. ԵՐԵՐՈՒՅՔԻ ՏԱՃԱՐ. հարավային պատին, քերժագրով, 1 տող.

ՏՐ ԳՐԻԳՈՐ ՅԱՅՅՈՒՆԵՏ ԼՈՒՍԱՎՈՐԻՉ

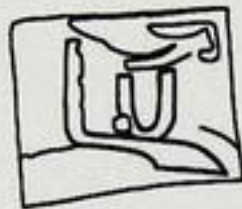
ՏՐ ԳՐԻԳՈՐ ՅԱՅՅՈՒՆԵՏ ԼՈՒՍԱՎՈՐԻՉ:

Հրատ. Աշ. Մանուչարյան, ՀՀՄ, XIV, 291:

Ծանոթ. Մեզ առաջին անգամ է հանդիպում Լուսավորչի անվան այսօրինակ արտահայտչաձևը: Աշ. Մանուչարյանը վերջին բառը կարդացել է ԼՈՒՍԱՅԻ:

Աշ. Մանուչարյանը նշյալ հոդվածում ներկայացնում է նաև երկու կարճ վկայագիր. հարավային ճակատի վերևում, կենտրոնում, գեղագիր, երկու տառ՝ ԲԶ, որն ըստ նրա, կարող էր վերականգնող ճարտարապետի անվան տառերը լինել, հարավային պատի աբսիդին, մույնը նաև արևելյան պատին՝ խեչ Սիմբատ:

8. ԵՐԵՐՈՒՅՔԻ ՏԱՃԱՐ. հյուսիսային պատին, ներքուստ, սյան վրա, ելնդագիր, 1 տող.

LU

Հրատ. Աշ. Մանուչարյան, ՀՀՄ, XIV, 289:

Ծանոթ. Աշ. Մանուչարյանը ծանոթագրում է. «Այս գծագիրը կամ նշանակում է «լույս», կամ «Լուսավորիչ», կամ էլ տաճարը կառուցող (թերևս՝ նորոգող - խմբ.) ճարտարապետի անվան տառերն են»: Կարծում ենք, որ տառերի վերևի ելնդապատկերը կարող է լինել պատիվ նշան: